

תרומת מפעל ההעפלה להצלחת המאבק לעצמאות ישראל

מאת: צבי בן צור

ישנה הסכמה רחבה, הן בקרב ההיסטוריונים והן בציבור הרחב, שמפעל ההעפלה תרם תרומה חשובה ומרכזית להצלחת המאבק לעצמאות ישראל. הבדלי דעות מתבטאים בעיקר בדגש על תרומה זו או אחרת. שאלו אביגור ז"ל, ראש המוסד לעליה ב', מדגיש את תרומת המפעל למוראל ולגיבוש החברתי של אנשי היישוב והמעפילים (יש לציין בהקשר זה שלמרות שההעפלה בוצעה כמעט בלעדית ע"י המוסד לעליה ב' – 'זרוע של ארגון ה'הגנה' – הרביזיוניסטים קיבלו מכסות עבור אנשיהם ולכן תמכו במפעל ושתפו איתו פעולה). אביגור מדגיש במיוחד את תרומת ההעפלה לחיזוק המוטיבציה למאבק הלאומי בקרב קהילת הפליטים וניצולי השואה באירופה, אנשי היישוב בארץ והיהודים בצפון אמריקה – מוטיבציה ששמרה, בין היתר, שהפליטים לא התפזרו ברחבי עולם תוך איבוד זהותם הלאומית, והניעה אלפי יהודים מרחבי העולם להתנדב לארגון ה'הגנה' ולצה"ל (מח"ל) במלחמת העצמאות). תרומה נוספת שאביגור מציין היא שהניסיון המבצעי, הספינות, התשתית והקשרים בחו"ל שנרכשו במפעל נוצלו בהמשך לצורך העלאת למעלה ממאה אלף עולים בזמן מלחמת העצמאות (ראה גל העלייה ההמונית), העברת הנשק הקריטי בחשיבותו לארץ במהלך המלחמה (ראה מפעל הרכש) והקמת חיל הים וצי הסוחר. לרשימה של אביגור יש להוסיף גם את תרומת רשת 'גדעון' והגדעונים למשרדי החוץ והביטחון בראשית דרכם (לפרטים הקש כאן). אביגור גם מחזיק בדעה שההעפלה תרמה לגידול האוכלוסייה היהודית בארץ, שכן ללא הלחץ שהיא יצרה סביר להניח שהבריטים גם לא היו מאפשרים את העלייה הלגאלית לפי המכסה של 1,500 עולים בחודש (לסיכום של אביגור במלואו הקש כאן).

מפעל ההעפלה הדגיש והמחיש לעולם את הקשר בין בעיית מאות אלפי הפליטים באירופה לבין פתרון מדיני בארץ ישראל שיאפשר את השתקמותם שם. ההתנגשות הקשה בין שלטון המנדט והתנועה הציונית בנושא הזכות לעלייה חופשית, שמפעל ההעפלה היה ביטויה הבולט והמוחשי, מצוינת בדו"ח ועדת אונסקו"פ כסיבה מרכזית לכישלון המנדט, והצורך להחליפו בחלוקה כפיתרון שיאפשר עלייה חופשית מבלי לפגוע בזכויות הלאומיות של הערבים. יש לפיכך הסכמה רחבה שההעפלה תרמה תרומה מרכזית להצלחת המאבק המדיני, שהגיע לשיאו בהחלטת הכ"ט בנובמבר באו"ם על סיום המנדט הבריטי וקבלת תוכנית החלוקה. שאלו אביגור סיכם זאת כך: "דחפה והמריצה – בצד גורמים נוספים – את קבלת ההחלטה בעצרת או"ם בסוף ספטמבר 1947 על הקמת מדינה יהודית בחלקה של א"י". ההעפלה גם תרמה לתדמית של התנועה הציונית ברחבי העולם כתנועה אחראית, מלוכדת, שולטת באנשיה, בעלת כושר ביצועי מרשימים, ועם מערכת מוסדות לאומיים המתפקדים כאילו היישוב המאורגן כבר היה ישות מדינית עצמאית (מצב שהוליד את הכינוי ההולם הידוע "המדינה שבדרך") – תדמית שהייתה תנאי הכרחי לנכונות מצד מדינות העולם להעניק ליישוב בארץ עצמאות מדינית (ההיסטוריונית פרופ' חלמיש סיכמה זאת כך: "כשבעולם ראו שיש כאן מוסדות מגובשים וציבור עם הנהגה מסודרת, הייתה תחושה שאפשר לתת למתיישבים האלה מדינה").

מנקודת המבט הבריטית, מאבקם במפעל ההעפלה היה אמנם יעיל ומוצלח למדי והם השיגו את מטרותם – שליטה (כמעט) מוחלטת בהיקף ההגירה של יהודים לארץ; אך מצד שני המאבק במפעל הסב להם נזקים כלכליים לא מבוטלים (יחד עם ההוצאות על שמירת הביטחון בארץ, ההוצאות על המאבק בהעפלה היוו נטל כבד מאד על הכלכלה הבריטית הרעועה של אחרי מלה"ע), פגע במוראל שלהם, חיבל במערכת היחסים שלהם עם הסוכנות היהודית (וכתוצאה מכך ביכולת המשילות שלהם בארץ), וגרם להם תבוסה בדעת הקהל הבינלאומית עקב מה שהצטייר כהתעמרות בפליטים חסרי כל המחפשים לעצמם בית. ישנה לפיכך הסכמה רחבה בקרב ההיסטוריונים שההעפלה הייתה מהגורמים המרכזיים שדרבנו את הבריטים לסיים את המנדט שקיבלו על א"י (מה שמכונה בז'רגון הישראלי "גירוש הבריטים"). יואש "צ'אטו" צידון ז"ל, פעיל העפלה בכיר ומי שלימים היה טייס בכיר בחיל האוויר, תעשיין וח"כ, סיכם זאת כך (מתוך ספרו האוטוביוגרפי "ביום בליל בערפל", עמ' 65): "הבריטים ריכזו בארץ כמאה אלף חיילים, כלומר חייל בריטי על כל 5-6 תושבים יהודיים... הם נקלעו לצרה בדמדומי השקיעה שלהם, בשל התנגדותו של היישוב. יש כאלה שמתעקשים עד היום להתמיד בוויכוח אנכרוניסטי בשאלה "מי גירש את האנגלים מהארץ?", האם הפעולות האלימות של אצ"ל לח"י והפלמ"ח, או העלייה הבלתי-לגאלית. המסמכים של השלטון הבריטי [...] נוטים, הייתי אומר, לטובת העלייה, אבל זהו ויכוח סרק חסר טעם. עובדה, גירשנו אותם. מבחינה היסטורית הסתדרו העניינים כאילו יד נעלמה תזמנה אותם היטב. היו שני ארגוני פורשים קטנים יחסית, שאפשר היה להתייחס אליהם רשמית כ"בלתי-ניתנים לשליטה, מה לעשות?" וארגון אחד מאד גדול [ארגון ה'הגנה'], אשר אבטח את ההתיישבות, ביצע את העלייה הבלתי-לגאלית, פוצץ תחנות מכ"ם, ספינות-כלא ומסילות רכבת, ומעל לכל, בנה את הכוח העתידי להכריע עם פרוץ מלחמת השחרור."

119. There can be no doubt that the enforcement of the White Paper of 1939, subject to the permitted entry since December 1945 of 1,500 Jewish immigrants monthly, has created throughout the Jewish community a deep-seated distrust and resentment against the mandatory Power. This feeling is most sharply expressed in regard to the Administration's attempts to prevent the landing of illegal immigrants. During its stay in Palestine, the Committee heard from certain of its members an eye-witness account of the incidents relative to the bringing into the port of Haifa, under British naval escort, of the illegal immigrant ship, *Exodus 1947*.¹ In this, as in similar incidents, the Committee has noted the persistence of the attempts to bring Jewish immigrants to Palestine irrespective of determined preventive measures on the part of the Administration, and also the far-reaching support which such attempts receive from the Jewish community in Palestine and abroad. The unremitting struggle to admit further Jews into Palestine, irrespective of the quota permitted by the Administration, is a measure of the rift which has developed between the Jewish Agency and the Jewish community, on the one hand, and the Administration on the other. In the present state of tension, little practicable basis exists for the discharge by the Jewish Agency of its function under the Mandate of "advising and cooperating" with the Administration in matters affecting the interests of the Jewish community.

קטע מדו"ח ועדת אונסקו"פ. מפעל ההעפלה מצויין בו כביטוי לקרע העמוק בין הסוכנות היהודית ושלטונות המנדט בנושא העלייה החופשית. כתוצאה מקרע זה הוועדה לא רואה כמעשית את דרישת המנדט לשת"פ בין הסוכנות והשלטונות בנוגע לאינטרסים של היישוב היהודי. במילים אחרות: מפעל ההעפלה – סמל ההתקשות חסרת הפשרות של התנועה הציונית על הזכות לעלייה חופשית – הוא סיבה מרכזית לאי תפקודו של המנדט והצורך למצוא פתרון אחר לקונפליקט הלאומי שהתפתח בא"י (כידוע, הפתרון האחר עליו המליצה הוועדה היה תוכנית החלוקה, שאומצה לאחר מכן ע"י אומות העולם בכ"ט בנובמבר)

נספח

את הרשימה הבאה של תרומות ישירות ועקיפות של מפעל ההעפלה להקמתה של מדינת ישראל פירסם ההיסטוריון ד"ר מרדכי נאור בספרו "בים, ביבשה וגם באוויר - מבט חדש על ההעפלה" (עמ' 42 בספר):

ניתן למנות לא פחות מ-10 תרומות ישירות ועקיפות של ההעפלה בדרך להקמתה של מדינת ישראל:

א. במלחמת העולם השנייה ובמיוחד לאחריה לא הבין העולם התרבותי מדוע מונעים הבריטים, שהבטיחו להקים לעם היהודי "בית לאומי" בארץ-ישראל, את כניסתם לארץ של ניצולי שואה. פרשת "אקסודוס" היוותה דוגמה טובה לכך. האהדה העולמית הייתה גורם חשוב במאבק לעצמאות;

ב. ההעפלה הייתה גורם מאחד של כל הזרמים בצינות. היהודים לא קיבלו את המינוח הבריטי "הגירה בלתי-לגאלית". מבחינתם כניסתו של כל יהודי לארץ הייתה חוקית בכל זמן ובכל מצב;

ג. גידולו והרחבתו של היישוב היהודי בארץ-ישראל, שבתחילת שנות המנדט הבריטי היה זעיר ממש, ניזונו במידה רבה מההעפלה. 120 אלף היהודים שעלו ארצה במסגרת זו, הגדילו את היישוב, עד שבתש"ח - 1948 הוא היה מסוגל לעמוד טוב יותר במלחמת העצמאות;

ד. המונח היהודי העתיק, "כל ישראל ערבים זה לזה" חידש את ימיו בתקופת ההעפלה. יהודים מכל העולם, מארץ-ישראל ומהתפוצות, התגייסו בהמוניהם להצלחת המפעל. הם שימשו כמפקדים, ימאים, קשרים, ארגנו מזון ודלק לאניות מעפילים, הסיעו את המעפילים, רובם ככולם שרידי השואה, ועמיתיהם המתינו למעפילים שירדו מהאניות בחופי הארץ;

ה. באמצעות ההעפלה חולצו מאירופה שקיבלה את צבעי צלב הקרס רבבות יהודים - הן לפני מלחמת העולם השנייה והן במהלכה. יש רק להצטער שבגלל קשיים והפרעות מצד הבריטים המספרים לא היו גדולים יותר;

ו. מקובל להניח שההעפלה תרמה להחלטה ההיסטורית של האו"ם ב-29 בנובמבר 1947. ביקורה של ועדת החקירה של האו"ם (UNSCOP) בארץ-ישראל בעיצומה של תקופת המאבק והגעתה של אניית המעפילים "אקסודוס", וכן ביקור נוסף שלה במחנות הפליטים היהודיים באירופה, שכמעט כולם הצהירו על רצונם העז לעלות לארץ, שכנעו את חבריה כי הפתרון לבעיית ארץ-ישראל היא הקמת מדינה יהודית, וזו תפתור את בעיית הפליטים שרידי השואה, ששום מדינה לא הייתה מוכנה לקלטם;

ז. תרומה נוספת של ההעפלה הייתה בבניית הכוח הימי של מדינת ישראל בשנותיה הראשונות. אילולא פעילות ההעפלה עוד מלפני מלחמת העולם השנייה ובעיקר לאחריה - לא היו מדינת ישראל וצה"ל זוכים במומחים מכל הסוגים. הקורסים של הפלי"ם, הזרוע הימית של הפלמ"ח, הכשירו רבים. עוד ב"הפועל" תל-אביב הייתה סקציה ימית שעשתה את צעדיה הראשונים בירקון וראשוני הפעילים בהעפלה יצאו ממנה;

ח. גם לצי האזרחי תרמה ההעפלה, בעיקר בימים הקריטיים של מלחמת העצמאות. ב"מוסד לעלייה ב" נצבר ניסיון עצום בארגון, בשינוע של אנשים ובהעברת מטענים. כאשר הגיעה שעת המבחן הגדולה, ב-1948, חלק גדול מהניסיון הזה הועבר לרשות המדינה המוקמת ואלפי טונות של ציוד מלחמתי הגיעו ארצה בימים הגורליים ביותר;

ט. ההעפלה יצרה דמות של "יהודי חדש" - הן בקרב העולים והן בקרב ה"מעלים". אין ספק שהיא זקקה את קומתם של רבבות, בים וגם ביבשה, שראו עצמם ככוח מרכזי של מאבק העם לעצמאותו;

י. ואחרון, אך לא אחרון בחשיבותו: היא המציאה מחדש את המושג "מאבק לעצמאות". מעולם, בשום מקום ובשום זמן, לא הייתה תנועה לאומית שעסקה בהעברת רבבות רבות לארץ המולדת. כל אותם רבבות, המפקדים ואנשי השורה, היו גיבוריה של אפופיאה זו. בעיקר המעפילים - נשים, גברים, זקנים ואף ילדים. כולם היו חיילים בצבא ההעפלה.